Emrah Ömer Demir

OSMANLI`NIN İKTİSADİ VE İDARİ YAPISI: GÜÇ, BÜROKRASİ VE ÇÖKÜŞ

Tilki Kitap

tilki
Kitap
yayınevi

Osmanlı`nın İktisadi ve İdari Yapısı: Güç, Bürokrasi ve Çöküş
Emrah Ömer Demir

Tilki Kitap©
www.tilkikitap.com
kitap@matbumedya.com
0850 304 22 03
Yayıncı Sertifika No 28740

Genel Müdür: Emrah Çelik
Yayın Yönetmeni: Sinan Kocaman
Editör: Teslime Gezer
Son Okuma: Alev Sevgi
Sayfa Tasarım: Efe Bozkurt
Kapak Tasarım: Efe Bozkurt

1. Basım, İstanbul, Nisan 2025
ISBN: 978-625-5896-05-6
Tilki Kitap Matbaa / İstanbul
Matbaa Sertifika No: 48138

Eserin tüm telif hakları yazara aittir. Yazar, bu baskı için basım-satış-dağıtım-tanıtım haklarını Tilki Kitap'a devretmiştir. Yazar, eserin kapak dahil içeriğindeki tüm materyallerin (metin, görsel öğe, tablo…) yasal ve fikri sorumluluğunu kabul etmiştir. Tilki Kitap'ın kurumsal görüşü olmayabilir.

OSMANLI`NIN İKTİSADİ VE İDARİ YAPISI: GÜÇ, BÜROKRASİ VE ÇÖKÜŞ

Emrah Ömer Demir

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ 7
GİRİŞ.....9

BİRİNCİ BÖLÜM
İMPARATORLUĞUN YÜKSELİŞ SÜRECİ
VE İKTİSADÎ GELİŞİMÎ.....13

İKİNCİ BÖLÜM
YÜKSELİŞ DÖNEMİNDE İDARÎ (YÖNETİMSEL)YAPI 83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İDARÎ YAPIDA BOZULMALAR VE BUNUN
İKTİSADÎ DURUMA YANSIMALARI.....118

YARARLANILAN KAYNAKLAR 335

ÖN SÖZ

Söğüt çevrelerinde yerleşmiş birkaç çadırlık Türk boylarından göçebe bir Oğuz boyu aşiretinden, Kayıhan oğullarından Osman Bey'in liderliğinde küçük bir beylik kurulmuş, arkasından kısa bir süre sonra bu beylikten İmparatorluğa giden yolda Osmanlı Devleti doğmuştur.

Bu devlet, belirli bir süreden sonra imparatorluğa dönüşmüş, XVI. yüzyıla gelindiğinde, üç kıtada egemenlik kuran ve tüm yönleriyle kendi kendine yeterli (otarşik-autarcie) kudretli, azametli, şerefli ve şanlı bir dünya (cihan) devleti haline gelmiştir.

Bilindiği üzere, bir devletin, dolayısıyla onu var eden milletin yaşamını sürdürebilmesi için, öncelikle o milleti oluşturan halklar arasındaki millî birlik şuurunun güçlü olmasına, kültürel ve bilimsel potansiyelinin sağlamlığına ve uygulamadaki olumlu etkilerine bağlıdır. Bu unsurların bir arada varlığı halinde başta o devletin idarî yapısını, ekonomisini, hazine ve maliyesini, toplumsal yapısını ve bütünlüğünü, ordusunu güçlü duruma getirir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yükselme dönemi yönetim sistemi ve yapısına ilişkin belirtilmesi gereken önemli bir husus, bu dönemde yönetimin adalete ve bilime dayanmış olmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde her kademedeki devlet adamları doğru, dürüst ve çok bilgili kimselerden seçilirdi. Özellikle kadılar, adalete uygun olarak verdikleri hükümleri, her konuda kötülüklere ve haksızlıklara aman vermeyen yaptıkları ciddî ve sıkı denetimleri ile yalnız Müslüman tebaa (uyruk) üzerinde değil, aynı zamanda Hristiyan tebaa arasında da Osmanlı yönetimine karşı büyük bir bağlılık ve sempatinin oluşmasında başarılı olmuşlardır.

Devletin yönetim sisteminin başında bulunan kadılar, aynı zamanda malî, siyasî ve kültürel kurum ve örgütlerin de baş denetçisi konumunda idiler.

Bulundukları kentlerde bir yandan yargı işlevini yerine getirmek bakımından yargıçlık yapan diğer yandan da mülkî ve beledî (kentsel) amirlik görevleri ile yüklü bulunan kadıların mutlak egemenliği ile ayırt edilmiş olan bu biçim bir yönetime ilişkin hüküm vermek gerekirse; söz konusu egemenliğinin, kuvvetler ayrılığına imkân tanımayan mutlak bir egemenlik şeklinde ortaya çıkmasına karşın, yerel yönetimlerde padişahın egemenliğini temsil eden bireylerin çoğu kez ehliyetli ve liyakatli kimselerden oluşmasından ötürü, birçok yabancı ülke halklarının memleketlerinin Osmanlılar tarafından Osmanlı topraklarına katılmasını basbayağı temenni etmeleri durumu da bu yönetimin, yükselme döneminde hiçbir zaman diktatörlük şeklinde bir yönetim olmadığını ortaya koymaktadır. Ancak bunu da belirtmek gerekir ki, kuşkusuz demokrasi olmaktan uzak olan bu yönetim, bünyesinde diktatörlük durumuna geçmesini kolaylaştıracak birtakım ilkeler de barındırıyordu. Durum böyle iken, diktatörlükle bağdaşan ilkelerin, ancak duraklama ve gerileme aşamasında ortaya çıktığını söylemek yerinde olur.

İmparatorluğun yönetim organizasyonunda (örgütlenmesinde) bozulmalar baş gösterince, devletin yönetici kademelerine yükselmede gerekli olan liyakat ve ehliyet aranmaksızın mevki ve makamlar dağıtılmaya başlanmıştır. Makam ve mevkiler, rüşvet ve dalkavukluk yoluyla elde edilmeye başlandığında, bu yolla üst mevki ve makama gelenler, sancak beyi ve beylerbeyi olanlar, yönetimde başarılı olamadıkları gibi, halka zulmetmeye başlamışlardır.

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş dönemine nasıl geldiği, bu süreçte imparatorluğun ekonomik durumunun nasıl olduğu ve ekonomisinin nasıl işlediği, bunun yanında hem merkezî, hem mahallî (yerel) idarî yapısının nasıl oluşturulduğu, devletin idarî yapısının bozulmasında hangi hususların etkili olduğu, idarî yapısındaki bozulmanın iktisadî yapısına nasıl yansıdığı konuları, yerli ve yabancı birtakım kaynaklardan yararlanılarak okuyucuya fikir verebilmesi açısından, bir zamanların muhteşem imparatorluğunun cumhuriyet dönemine ağır ve zor yükler içeren güçsüz ve dışa bağımlı bir ekonomi, adeta bir enkaz devrederek tarihten silinip yok olması serencamının acı hikâyesidir.

Dr. Emrah Ömer DEMİR

GİRİŞ

Her sosyal toplum, sürekli bir amaç için kurularak belirli bir düzene ve otoriteye ihtiyaç duyar. Bu düzen ve otoritenin tesisi için her zaman bir yönetime ihtiyaç duyulmaktadır.

Yönetim, birden fazla anlamı olan kavramlardandır. Yönetim kimi zaman örgüt (teşkilât), kimi zaman da yönetsel (idarî) etkinlikler, diğer yanıyla faaliyetler, kimi kez de sevk ve idare (yönetme) anlamında kullanılmaktadır.[1]

İnsanlık tarihine bakıldığında, ilk çağlardan günümüze kadar insanın yaşadığı bütün topluluklarda bireyin yaşayışını düzenleyen bir örgüt ve bir otoritenin varlığı görülmektedir.[2] Bu düzen ve otorite sürekli aynı biçimde görünmez, aksine zaman ve yer bakımından farklı şekillere bürünür. Örneğin ilk dönemlerdeki kabilelerde otorite eski geleneklere ve âdetlere dayanırdı. İlk toplumlarda egemenlik ve otorite kabilenin en güçlü, en becerikli, en yetenekli ve akıllı üyesine verilirdi. Bu niteliklere sahip şahıs, kabile içinde kişilerin iç ve dış güvenini sağlar, düzeni kurar ve böylece egemenlik tek bir kişinin elinde toplanmış olurdu.[3] Zamanla insanlar otoritenin tek bir kişinin elinde toplanmasından kaynaklanan sakıncaları görünce, yönetilen kesim olarak kendilerini yönetmekte olan siyasal iktidarı devredecekleri başka bir şahsın ortaya çıkarılması gereğini duymuşlardır. Sosyal yaşamın başlamasıyla birlikte yaratılması hissedilen bu tüzel kişi, varlık devlettir. Devletin yönetenlerin gerçek kişiliğinden ayrı tamamen kendine özgü bağımsız bir varlığı söz konusu olmaktadır. Sosyal bir varlık olan devletin tanımı, şekli, niteliğine ilişkin görüş ve düşünceler ne olursa olsun, temelde

---

1 Gözübüyük, A. Şeref: Yönetim Hukuku, Turhan Kitabevi Yayını, Ankara, 2000, s. 1

2 Rusell, Bertrand: Authority and the İndividual, 1949, s. 12, ayrıca Toynbee, Arnold: A Study of Historya (Abridgement of Volumes I-IV by D C. Sommervell, s. 18, zikreden: Versan, Vakur: Kamu Yönetimi (Siyasî ve İdarî Teşkilât), İstanbul İk. Ve Tic. İlimler Akademesi Nihad Sayâr Yayın ve Yardım Vakfı Yayını, İstanbul, 1974, s. 1

3 Kahler, Erich: Man the Measure, 1956, s. 52, zikreden: Versan, Vakur: a. g. e., s. 1

tamamının birleştiği tek nokta vardır ki o da devlet olarak nitelenen bu siyasal güç ve örgütün varlığının kaçınılmaz olmasıdır.[4]

Otokrasilerde iktidarı ellerinde bulunduran kişiler, kısacası otokratlar bu iktidarı farklı biçimlerde ele geçirebilirler. Tarihe bakıldığında, bu kimselerin bu gücü ya belli ülkeleri zapt etmek suretiyle zapt ettikleri topraklar üzerinde egemenliklerini kurmaları veya bir ayaklanma sonunda iktidarı ele geçirmeleri ile sağladıkları görülmektedir. Devlet yönetimin tek kişinin elinde bulunduğu iktidar, zaman zaman veraset yolu ile babadan oğula geçebileceği gibi bazen de halef-selef yolu ile bir kişiden başka birine geçebilir. Bu halef-selef yönteminde otokrat kendisinden sonra iktidara gelen kimseyi hayatta iken belirler. Ayrıca tarih boyunca yabancı hükümetler tarafından atanmak yoluyla iş başına gelen otokratlara, bunun yanı sıra halka karşı sorumluluklar yüklenerek seçimle iş başına gelmelerine rağmen sonraları otokratik yönetimler kurmuş olan kişilere de rastlamak mümkün olabilir.[5] Söz konusu açıklamalara bakıldığında, Otokratik yönetimlerde devlet tek kişi tarafından yönetildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin yönetim şeklinin otokratik olduğu görülmektedir.

Otokratik yönetimlerde iktidar, yönetenlere ihtiraslarını yönetilenlerin zararına olabilecek şekilde gidermek imkânını verdiğinden, ahlâk bozucu bir nesne olabilmektedir. "İktidar ahlâkı bozar, mutlak iktidar ise mutlak şekilde bozar." İktidar, sürekli bir dürtüdür. Fransız felsefeci, eğitimci ve yazar Profesör Alain'nin (asıl adı Emil Auguste Charteir'dir.) dediği gibi, "dünyada denetimsiz olarak her şeyi yapabilen tek insan yoktur ki, adaleti kendi ihtiraslarına feda etmesin."[6] "Devleti yönetenler, ne kadar iyi niyetli olsalar da, eğer halk denetiminden ve etkisinden uzaktaysalar, en iyi olasılıkla insanların ihtiyacına karşılık veremezler, en kötü olasılıkla ise kendi çıkarlarına hizmet eder ve sonunda yozlaşırlar."[7]

Bir ülkede yozlaşmanın, ülkeye gelebilecek kötülüklerin, ülkeyi yönetenlerden başladığını, Türkçedeki, "Balık baştan kokar" ; "Su gözesinden (kaynağından) bulanık akar" özdeyişleri güzel bir şekilde ifade etmektedir. Bu durumun topluma yansıyan etkisine gelince; bir ülke yönetimi dejenere olunca, ahlâk ve dürüstlük kavramları insanlar arasında enayilik, işini bilmemezlik olarak anılır. Toplumda erdemli, dürüst ve ahlâklı kimseler ikinci plâna atılır, bunların yerini hilekârlar, madrabazlar, deyim yerinde

4 Versan, Vakur: a. g. e., s. 1

5 Versan, Vakur: a. g. e., 30

6 Maurice Duverger: Politikaya Giriş, Varlık Yayınları, İstanbul, 1978, s. 17

7 Beetham, David; Boyle, Kevin: "Demokrasi Nedir?" Sosyoloji, Başlangıç Okumaları, Editör: Anthony Giddens, İngilizceden Türkçeye çeviren: Günseli Altaylar, Say Yayınları, İstanbul, 2020, s. 374

ise, köşeyi dönenler, açıkçası hiçbir çaba göstermeden yolsuz bir şekilde zengin olanlar, hak hukuk tanımayan, bu konuda işini bilen şahıslar alır ve bunlar toplum içerisinde itibarlı kişiler olarak görülürler.

Osmanlı Devleti, aynı zamanda patrimonyal, merkeziyetçi ve bürokratik bir devletti. Patrimonyal hükümdar, devleti ülkeyi ve tebaasını babadan kalmış bir mülk (patrimony) gibi algılar, kendisiyle toprak ve tebaa arasında kontrolü dışında başka hiçbir otorite tanımaz.[8]

Osmanlıda görüş açısından devlet ve toplumun güttüğü amaç ve yapı; en başta Sasanî'ler tarafından geliştirilen ve Abbasî devletinin, dolayısıyla halifelerinin hizmetinde olan İranlı devlet görevlileri tarafından İslâm Ortadoğu uygarlığına kazandırılan geleneksel Ortadoğu kavramlarına dayanmaktadır. Siyasal örgütün felsefî temeli, kaynağı bu örgütün yönetmekte olduğu uyruklar (tebaa) için adalet ve güvenlik konularını vurgulayan el-Gazalî ve Nizam-ül Mülk'ün eserlerinde yer almaktadır. XV. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Mustafa Naima bu görüşü "Hakkaniyet Çemberi" olarak nitelemektedir. Ona göre 1) Asker olmadan devlet ya da mülk (hâkimiyet-Egemenlik) olamaz; 2) Askere sahip olmak servete sahip olmayı gerektirir; 3) İhtiyaç duyulan servet uyruklardan toplanır; 4) uyrukların refaha kavuşması ancak adaletle mümkün olabilir; 5). Sonuçta mülk ve devlet olmadan adalet olamaz.[9] Bu anlatımlardan, siyasal örgütlenmenin ve uygulamanın temelinde: hükümdar ve devletin desteklenmesinin ve uyruklar arasında adaletin sağlanmasının yattığı, bunun gerçekleştirilmesi için de servet üretilmesi ve bu servetin halkın refahı ve mutluluğu için kullanılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı'nın toplumsal yaşamında halk iki gruba ayrılırdı. Bu kitlelerden biri yaşamları boyunca asıl amaçları sanayi, ticaret ve tarımla uğraşarak ve sultana vergi ödeyerek servet üretmek olan büyük halk yığınları (reaya), diğer bir grup da bunların karşısında servet üretmeyen, vergi ödemeyen, yalnız padişaha gelir toplamak, topladıkları gelirlerle kendilerinin yanı sıra padişahın ve dolayısıyla saraydaki ailesinin geçimini sağlamak için onun aracısı olarak görevlendirilen küçük bir yönetici grubudur. Devletin asıl amacı:

"1) Hükümdara ait olan servetin üretilmesini örgütlemek,

---

8 İnalcık, Halil: İki Karanın Sultanı, İki Denizin Hakanı Kâyser-i Rûm Fâtih Sultan Mehemmed Han, Türkiye İş Bankası Yayını, Editör: Tayfun Ulaş, İstanbul, 2021, s. 303-304

9 L. V. Thomas: A Study of Naima, New York, 1972, s. 78: L Wright, Ottoman Statecrfat, Princeton, N. J., 1935, s. 119, zikreden: Shaw, Stanford: Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, (Gaziler İmparatorluğu Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü, 1280-1808), C. I, Çev.Mehmed Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 1994, s. 166

2) Bu servetin genişlemesini ve korunmasını sağlamak,

3) Düzeni korumak ve

4) Hükümdarın topraklarında diğer dinlerin uygulanmasına izin verilmesinin yanı sıra İslâmlığı yaygınlaştırmaktır." Hükümetin, doğrusu devletin kuruluşunun ve yönetimsel örgütlenmesinin temelinde bu görevlerin yerine getirilmesi yatmaktadır.[10]

Osmanlı Devleti, çeşitli hukuksal temellere dayanmaktadır. Müslüman ve Türk olarak Anadolu Selçuklularının ve onların mirasçıları olan beyliklerin (Anadolu beylikleri) benimseyip yerleştirmiş oldukları kuruluşların mirasçıları oldular. Osmanlıların, İslâm'ın hukuksal geleneklerinden baştan aşağıya birbirinden farklı geleneklere sahip Bizans, Sırp ve Bulgar topraklarını fethetmeleriyle birlikte sultanları, daha önceleri edinmiş olunan yönetim kuralları ve esaslarından ödün vermeye zorladı. Bu durum, Osmanlı Devleti yöneticilerinin uygulamaya ve yarara önem verdiklerini açığa çıkarmaktadır. Hükümdar, çoğu kez yönetimde, bir yandan Balkan halklarının örf ve âdet hukukuna, diğer yandan da eski hukuk kurallarına, bunların yanı sıra Mısır için de, Memlûklerin yayımladıkları kanunlara başvuracaktır.[11]

Osmanlı Devleti'nin hukuk temeli, iki ana kaynağa dayanmaktadır. Bunlardan biri İslâm hukuku (şeriat), diğeri de Osmanlıların fetihleri süresince imparatorluk bünyesine kattıkları halkların hukuksal örf ve âdetleridir. Osmanlı Devlet yönetiminde bu iki kaynak pek açık şekilde görülmektedir.[12]

10 Shaw, Stanford: a. g. e., C. 1, s. 166-167

11 Mantran, Robert: Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C. I, Çev. Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 145

12 Mantran, Robert: a. g. e., C. I, s. 147

BİRİNCİ BÖLÜM

İMPARATORLUĞUN YÜKSELİŞ SÜRECİ VE İKTİSADÎ GELİŞİMÎ

Osmanlı Devleti'nin idarî yapısını açıklamadan önce, Osmanlı'nın yükselme durumundaki geniş İmparatorluk topraklarına nasıl sahip olduğunu, dolayısıyla cihan imparatorluğuna nasıl geldiğini politik ve ekonomik durumu da ele alarak kronolojik bir çerçevede özetle belirtmekte yarar vardır.

Malazgirt'te 1071 yılında Bizans İmparatoru Romanus Diogenis'i yenen Sultan Alp Arslan, bütün Anadolu'yu Türklere açmıştır.

1071'de kazanılan Malazgirt zaferinden beri, Anadolu'da bugünkü Türkiye'nin temelini atmış olan Türkler, uzun süren haçlı seferlerinde hayli can kaybı vermekle birlikte, Anadolu'da oluşan ekonomik ve ticari canlılıktan oldukça yararlandılar. Yani köy, kasaba ve kentler kurdular. Yaylalara geçmişte görülmedik bir canlılık kazandırdılar. Bu kalabalık Türk halk zümreleri, yeni vatanlarının doğal ve ekonomik gereklerine çok çabuk uyum sağlıyorlardı. Yerli ürünlerden halı, sof, kuru meyve, hayvan, kereste, şap gibi malları bol bol ihraç ediyorlardı. Anadolu Türkleri ayrıca, doğu ürünlerini kervanlarla Bizans pazarlarına getirmeyi de üzerlerine almışlardı. Bu durum kent ve kasabalarda pek çok halkın kalabalık topluluklar oluşturmalarına yol açıyordu.[13]

Bu da ekonomik ve ticari yaşama canlılık getirmek, bu yaşamın renkli ve hareketli geçmesini sağlıyordu.

Malazgirt'te, 1071 yılında Bizans İmparatoru Romanus Diogenis'i yenen sultan Alparslan'ın Anadolu kapılarını Türklere açmasından sonra ku-

13 Akdağ, Mustafa: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti", Belleten, C. XIII, S. 51, TTK yayını, Ankara, 1949, s. 498

rulan Anadolu Selçuklu İmparatorluğu, 1077-1308 tarihleri arasında hüküm sürdü.

Anadolu Selçuklu Devleti döneminde dördüncü haçlı seferinden sonra 1207'de Antalya'yı ele geçiren ve imparatorluğunu yalnız Konya'dan ibaret olmasından kurtaran Sultan I. Keyhüsrev'den buyana Hristiyanlar açısından en büyük acılardan biri olup, denizlerde yaşanan bu büyük acıya katlanmak onlar için oldukça zor bir durumdu. John H. Pryor'un, "Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş" adlı kitabında da özetle yer verdiği gibi, anılan tarihten sonra Hristiyanların Doğu Akdeniz'deki egemenliğine son veren Türkler, gerçekten denizi çok sevmişlerdi: "Türkler denizi hemen sevdiler. Gerçekte, kıyıya ulaşmalarından çok kısa süre sonra kaynakların, Türk gemilerinden ve gemicilerinden söz etmeye başlamış olması çok dikkat çekicidir. Bu Müslümanların denizcilikle ilgili bir kültürel mirasları yoktu, ama kuşkusuz bu durum denizi sevmelerini engellemiyordu."[14]

Anadolu Selçuklu İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra, Kayıhan oğullarından Osman Bey'in kurduğu beylik kısa zamanda bir devlet halini aldı.

Osmanlı devleti kurulduğu sıralarda çevresinde yer alan hükümetlerde Anadolu Selçukluları zamanından beri sürüp gelen iktisadî hareketler devam ediyordu. Henüz küçük durumda bulunan Osmanlı beyliğinin Marmara ve İstanbul yönlerine doğru açılıp genişlemesi ve Bizanslıların önemli kentlerinden olan Bursa, İznik ve İzmit'in alınarak beyliğin topraklarına katılması, Türklerin bu yörelerdeki ekonomik durumdan yararlanmalarını sağladığı gibi, aynı zamanda bu durumu genişletmelerine de yol açmıştı. Özellikle önemli ölçüde iktisadî bir merkez konumunda bulunan Bursa'nın önemi, Bizans dönemine oranla daha çok artmıştı. Her çeşit mal ve bu arada ipek, yün ve pamuklu kumaşlar, beyaz sabunlar dışarıdan gelen tüccarlara satılıyordu. Suriye'den kaba, yani işlenmemiş, ham ipek getiren ticaret kervanları veya hacı kafileleri, Ceneviz, Floransa ve İspanya tüccarları güçlüklere uğramadan her türlü kolaylıkla sıkıntısız bir şekilde alış-verişlerini yapıyorlardı. Mevcut ürünler arasında bol miktarda pirinç de vardı. Karamürsel, Kartal ve Pendik gibi yörelerde Türk halıları dokunuyordu.[15]

Anadolu'daki diğer Türk Beylerini kendilerine tabi kılan Osmanlılar, Bizans ülkelerine dayanan sınırlarını geriye doğru ittiler. 1357'de Avrupa'ya geçtiler. Bu tarihten itibaren Rumeli tarafındaki topraklarını genişlettiler.

---

14 J. H. Pryor: Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş, İstanbul Kitap Yayınevi, 2004, (sayfa yok), zikreden: Ediger, Volkan Ş.: Osmanlı'da Neft ve Petrol, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 53

15 Uzunçarşılı, İ. Hakkı: Osmanlı Tarihi, C. 2, TTK yayını, Ankara, 1975, s. 681

İstanbul'u fethetmeden önce Edirne'yi ve Bulgarların, Sırpların, Rumların elinde bulunan bir kısım toprakları aldılar.[16]

Osmanlı Türkleri, 1345 yılında, Bizans İmparatoru Juvanis V. Paleologos'un kendisine, doğrusu Bizans'a saldıran güçlere karşı askerî yardım istemesi üzerine Çanakkale'den Avrupa'ya geçmişlerdir. Türk atlıları erişilmez ve karşı konulmaz hızlı bir ilerleme sergileyerek Bulgarları ve Sırpları zaman kaybetmeden hemen egemenlikleri altına almışlardır. Arkasından 1389'da Kosova'da Güney Slavlarına karşı kazandıkları büyük bir zaferle de elde ettikleri kazançları sağlamlaştırmışlardır. Dahası 1366'da dahi, İslâmî unsurların Güneydoğu Avrupa'da hızlı bir şekilde büyümesi, Papa V. Ürben'in kaygılanmasına yol açmış, öyle ki bu durum onu haçlı seferi ilân etmeye zorlamış, ancak Osmanlıların ilerlemesi durdurulamamıştır.[17]

Türkler 1371'de Meriç üzerinde Crenmen'de başarı kazanarak, 1386'da Bulgaristan'ın tamamı ve arkasından Teselya'nın tümünü fethederek, 1389'da Vardar, Drina ve Morava'nın birbirlerinden uzaklaştıkları Kosova'da zafer kazanmışlardır.[18] I. Murad zamanında (1362-1389) "Boğazlar Egemenliği" nin en köklü temellerinden birini oluşturan Balkan Yarımadası'na Osmanlıların kesin olarak yerleşmesi sağlanmıştır.[19] Osmanlılar Konstantinopol'un fethedilmesinden daha öncesinde de Avrupa'nın derinliklerine sızmış durumdaydılar. Güney Macaristan'daki çiftliklere sürekli olarak baskınlar düzenliyorlardı. 1442'de Transilvanya'da, 1456'da da Belgrad dışında, Macar Kralı Yanos Hunyadi (Jan Hünyat) Osmanlı kuvvetlerini durdurmayı başardıysa da Osmanlı orduları tüm ağırlıklarıyla artık Avrupa topraklarının ortalarındaydı.[20]

Niğbolu, Varna, Kosova, Sırp Sındığı meydan muharebeleri, bu fetihlerin işaret taşları oldu. Devlet kurulduktan 154 yıl sonra, Bizans İmparatorluğu'nun merkezi olan İstanbul'u 1453'te fethetmek suretiyle 395'te kurulmuş olan Doğu Roma İmparatorluğu'nun bin yıllık hayatına son verdiler. Devletin merkezi Karacahisar'dan Bursa'ya, oradan İznik'e, sonra Edirne'ye,

16 Erim, Nihat: Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), AÜHF Yayınları, C. 1, Ankara, 1953, s. 3

17 Palmer, Alan: Osmanlı İmparatorluğu, Son Üç Yüz Yıl, Bir Çöküşün Yeni Tarihi, Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, Bilgin Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 11

18 Braudel, Fernand: Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, C. 2, Çev. Mehmed Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayını, Ankara, 1994, s. 22

19 Dağtekin, Hüseyin: "I. Murad Zamanında Osmanlı-Bizans Münasebetlerine Genel Bir Bakış, 1361-1389", DTCF Dergisi, C. XIX, S. 3-4, Ankara, 1961, s. 199

20 Palmer, Alan: a. g. e., s. 11

daha sonra İstanbul'a nakledildi. İstanbul'un fethiyle şöhreti cihana yayılan Osmanlı İmparatorluğu Avrupa içlerine doğru yeni topraklar ele geçirdi.[21]

Fethin sonuçları, tüm Hristiyan dünyasında kendini dinî, askerî, ekonomik ve psikolojik yönlerden gösterdi. Fatih Sultan Mehmed'in müthiş imajı ve hırsları, Grekler, Venedikliler, Cenevizliler, Roma'daki Papa, Macarlar, Eflak eyaletlerindekiler için ortak bir korku haline geldi. [22]

Konstantinopolis'in düşüşü Batı için ağır bir travmaya yol açmanın yanı sıra, Hristiyanlığın güvenini sarsmış; aynı zamanda klasik dünyanın trajik sonu olmakla kalmamış, Homeros ve Platon'un ikinci ölümü olarak kabul edilmişti ve dahası fetih; kenti yoksulluktan, yalıtılmışlıktan ve harabe halinden kurtarmıştı. Yüzyıllar boyunca tarih sahnesinde baş rol oynamış sudan çelenkle çevrili bu gizemli kent, şimdi iki dünya (Asya ve Avrupa) ve bir düzine ticaret yolu üstüne yerleşmiş, varlıklı, çok kültürlü bir imparatorluğun başkenti olarak eski atılım gücünü, ihtişamını ve enerjisini yeniden kazanıyordu.[23]

Konstantinopolis'in fethedilmesi, herkese tarihte bir dönüm noktasına varıldığını hissettirmişti. Fethin Batı'da yarattığı etki, Konstantiniyye'nin tek başına, bir ülkenin fethinden daha önemli olduğunu göstermişti.[24]

Konstantinopolis'in düşüşünden sonra Padişah Fatih Sultan Mehmed Han, kendisini sadece Müslüman bir hükümdar olarak değil, aynı zamanda Roma İmparatorluğu'nun varisi olarak da görüyordu. Öyle ki tüm hemşerilerinin belli başlı haklara sahip olacağı çok kültürlü bir başkent kurmaya soyunmuştu. Hem Hristiyan Grekleri hem de Müslüman Türkleri kente getirip yerleştirdi. Galata'daki Cenevizlilere güvenlik garantisi verip, Türklerin orada yaşamalarını yasakladı. Kiliselerin birleşmesine ateşli bir tavırla karşı çıkan keşiş Gennadius Edirne'de kölelikten kurtarıldı. Üzerinde varılan bir formül sonucunda başkentteki Ortodoks cemaatinin patrikliğine getirildi; "Hayırlısıyla Patrik ol ve dostluğumuza inan ve önceki patriklerin yetkilerini kuşan" dendi. Hristiyanların kendi mahallelerinde rahat ve özgürce yaşamalarına izin verdi. Kiliseleri açık bıraktı. Ancak verilen bu serbestiler, birtakım düzenlemelere dayandırılacaktı; Hristiyanlar ayırt edilebilir şekil-

21 Erim, Nihat: a. g. e., s. 3

22 Crowley, Roger: Son Büyük Kuşatma 1453, Çev. Cihat Taşçıoğlu, A.P.R.I.L Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 309

23 Crowley, Roger: a. g. e. (Son Büyük Kuşatma 1453), s. 316

24 Babınger, Franz: Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı, İngilizceden Türkçeye çeviren: Dost Körpe, Oğlak Yayınları, İstanbul, 2003, s. 100

de giyinmeliydiler ve silâh taşımaları yasaktı. Fakat bütün bu uygulamalar zamanın koşullarına göre olağanüstü toleranslı bir politikaydı. [25]

Çağımız tarihçilerinden H. G. Konisberger ve arkadaşlarının, "Genel Avrupa Tarihi" dizisinden yayınlanan "Europe in the Sixteenth Century" adlı ciltte, şu satırlara yer verilmektedir:

"Sultanlar çöken ve nüfusça boşalmış bir Constantinopol buldular ve kenti tekrar canlandırıp büyüyen bir imparatorluğun başkenti yaptılar. Çok -ırklı ve çok- dinli nüfusuyla ve ticaretiyle diğer bütün Hıristiyan kentlerini ve İslâm dünyasındaki kentleri geçip geride bırakan bir başkent…

İslâm'ın dünyayı fethetme ümidi, zorla İslâmlaştırmayı içermez. Hıristiyanların aksine, Türkler çok daha hoşgörülü idiler. Yahudiler ve Hıristiyanlar Müslümanlardan ayrı vergiler ödemek zorundaydılar. Fakat hiçbir şekilde engellenmeksizin dinlerinin gereğini yerine getirmelerine müsaade edilmiştir. İstanbul'daki Rum kilisesinin başında hâlâ Patrik bulunuyordu ve 16. asır sonlarında İstanbul'daki bir İngiliz'in Madrid'de, İspanyol'un Londra'da sahip olabildiğinden çok daha fazla din özgürlüğüne sahiptiler.

Sultan, Hıristiyan tebaasının gözünde, Bizans imparatorlarına denildiği gibi, 'Basileus' idi.; hatta birçok Batılı Hıristiyan, Doğu Roma İmparatorluğu'nun doğduğunu görüyordu."

Konisberger, Balkan (topraklarının) fetihlerinde "Hıristiyan köylülerin, çok defa, kendi asilzadelerinin baskıları karşısında, Türkleri kurtarıcı olarak hoş geldin ettiler" diye yazmaktadır.[26]

Fetihten sonra Rum Patriği, Fatih Sultan Mehmed tarafından tanınan haklarıyla devlet içinde bir devlet oluvermişti. Öyle ki, doğu âyinine mensup Hıristiyanların vicdan hürriyeti, kişisel hürriyeti, serveti ve onuru İstanbul kilisesinin önderi durumunda bulunan Patriğin kontrolü altına girmiş oldu. Patrik, kendi yargısal alanında bulunanlara sürgün ve hapis cezası verebiliyor, vergi koyabiliyor, piskoposları azledebiliyor, afarozu ve sansürü istediği ölçülerde kullanıyor ve bu hakların medenî haklarla ilgili olmasına rağmen hiçbir güç bu konuda ona müdahale edemiyordu. Müdahale etmek bir yana, verdiği hükümlerin uygulanabilmesi için hükümet ona yardımcı oluyordu. Her şeyden önce dinî ve dünyevî işleri ayırmak ya da hiç değilse istismara yol açar nitelikte olan ve halkın baskı altına alınması sonucunu doğuracak ayrıcalıkları kısıtlamak gerektiği halde bu dahi yapılmamıştı.[27]

---

25 Crowley, Roger: a. g. e. (Son Büyük Kuşatma 1453), s. 314-315

26 Konisberger, H. G.: Europe in the Sixteenth Century. S. 243, 247, zikreden: Akyol, Taha: Medine'den Lozan'a "Çok Hukuklu Sistemin Tarihteki Deneyleri", Milliyet Yayınları, İstanbul, 1997, s. 125-126

27 Engelhardt, Ed.: Tanzimat-Türkiye ve Tanzimat Hareketleri, Çev. Ayda, Düz, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976, s. 91

Dolaysıyla Patrik, kendisine tanınan haklarla, belki de önceki dönemine göre yönetimde, kendisinin bile tahmin edemediği çok geniş yetkilerle donatılmış oluyordu.

Profesör Osman Fazıl Berki, Fatih'in İstanbul'un fethinden sonra Müslüman olmayan milletlere ve halklara karşı göstermiş olduğu hoşgörülü ve müsamahakâr tutum ve davranışı hakkında aynen şöyle demektedir:

"Büyük kumandan ve şanlı Hükümdar Fatih, İstanbul'u zapt etikten sonra İstanbul'un halkına, Ceneviz ve Venediklilere insan haklariyle bağdaşan geniş imtiyazları himmet etmişti. Haşmetli devlet ve kudretli milletlerin ve bilhassa Türk Milletinin o zamanki şiarı ve beynelmilel bahşişlerinden en cazibi ve kıymetlisi idi ve bu lütufkârlık kudreti devlet ve milletlerin mukadderatı ille alâkalı olamazdı. Bunun iki sebebi vardır: Her şeyden evvel devletleri temsil eden halef devlet reisleri ve şeflerinin en aşağı selef kadar çalışkan ve ihtişamlı olmasının mefruz ve lâzım bulunması, sâniyen, bu imtayazların muahede ile bir hak olarak değil, tek taraflı bir müsahama ve himmet olarak tevcih olunması. İşte Fatih Sultan Mehmed, bu iki sebepten dolayıdır ki, ekalliyetlerle, Ceneviz ve Venediklilere bazı imtiyazlarda müsamaha gösterilmesinde mahzur görmedi."[28]

D'Alembbert, (Tam adı, Jean le Rond D'Alembert'ir), "Bir fethi muhafaza etmenin en iyi yolu, yenik halkı yenenin seviyesinde tutmak, ona eşit haklar ve imtiyazlar tanımaktır."[29] Sözleri, hemen ilk bakışta Fatih'in İstanbul'u ve Bosna gibi diğer memleketleri fethettikten sonra Müslüman olmayan halklara hoşgörüyle bakmasını, bunlara karşı hoşgörülü davranmasını akla getirmektedir. Fatih'in büyüklüğü ve "İslâm Peygamberi'nin" övgüsüne zımnen mazhar olması da burada yatmaktadır.

Fatih'in bu toleranslı tavrına karşın, Akdeniz'in öte ucunda, İberya'da İspanya'nın Katolik krallarca geri alınması süreci 1492'de tüm Müslümanların ve Yahudilerin (Müslümanların Morisko, Yahudilerin Marrano adı altında)*dinlerinden döndürülmeleri, ya da ülkeden kovulmalarıyla sonuçlandı. İspanyol Yahudileri genel sürgün deneyimi içinde çok daha olumlu kabulle karşılanacakları dünya insanlarına kapıları açık bir barınak olan Osmanlı İmparatorluğu'na göçe teşvik edildiler. Hahamlardan birisi Avrupa'daki kardeşlerine yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Burada, Türklerin topraklarında hiçbir şeyden şikayetçi değiliz. Büyük servetler yapıyoruz;

28 Berki, Fazıl, Osman: Devletler Hususî Hukuku, C. I "Tâbiiyet ve Yabancılar Hukuku", Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, 1966, s. 47

29 Engelhardt, Ed.: a. g. e., 146

gani altın ve gümüş ellerimizde. Ağır vergi yüklerimiz yok ve ticaret bedelsiz ve engellenmiyor." [30]

Yahudiler arasından binlerce sarraf ve banker, zaman zaman devletin yönetim ve siyasetinde önemli etkilerde bulunmuşlardır. Bunların her biri, birer büyük devlet adamına, şehzadeler, sultanlar, vezirler, saraylılar, kadın efendilerin yakınında yer almış, hatta padişahlara kadar sokulmuş, onların nüfuzlarından yararlanarak, devlet yönetimini parmaklarında oynatmışlardır. Yahudi sarrafların Osmanlı memleketlerinde kazanç ve entrika sahnesinde görülmeleri, ilk Osmanlı altın parasının piyasaya çıkmasıyla (1480) başlar.[31]

Musevilere o kadar çok özerklik verilmişti ki, durumları gözle görünür biçimde düzelince Hristiyanların İspanya'yı yeniden fetihlerinden sonra buradan ve Polonya, Avusturya ve Bohemya'daki zulümden kaçan Museviler, ticarî ve diğer yetenekleri ile birlikte Osmanlı sermayelerini de Osmanlı İmparatorluğu'na aktardılar. Osmanlı topraklarına yerleşen Yahudiler kısa sürede zenginleştiler. On altıncı yüzyıl padişahları tarafından epey kabul görerek bunların arasında önemli etkinlikler kazandılar. İspanya ve Portekiz'den gelenler Sephardim toplumu oluşturdular ve daha sonraları Ladino denilen on beşinci yüzyıl İspanyol lehçesini korudular. Almanya ve Orta Avrupa'dan gelenler ise ayrı bir eskenazi topluluğu oluşturdular. İspanya kökenli Museviler daha çok sayıda geldiklerinden ötürü kısa zaman içinde Musevi topluluğunu, kurumlarını ve geleneklerini egemenlikleri altına aldılar. II. Selim ve III. Murat dönemlerinde önemli etkinliğe sahip oldular.[32]

Fatih Sultan Mehmed, Katoliklerle Macarlardan sürekli kötülük gören Hristiyan Bogomil mezhebi mensubu olan[33] Bosna Rahipleri için çıkardığı

---

30 * Bunların başta gelenlerinden biri Portekizli Yahudi Joseph Nassi (Yasef-Yusuf Nasi)'dir. Joseph Nassi, Juan Micas (Juan Minguez-Juan Miques) adında bir Marrano iken, İstanbul'a geldikten sonra Museviliğe geri dönmüş, burada bir cins Fugger olmuş, ölünceye kadar (1579) güçlü kalmış, Teberiye harabelerini ortaya çıkartarak bir Yahudiler kralı" olmayı ve Kutsal Topraklarda, bir devlet kurmayı düşlemiştir. "Kıbrıs kralı" olmayı plânlamış, ancak Padişah tarafından Naksos dükü olarak atanmakla yetinmiştir. Bkz. Braudel, Fernand: a. g. e., C. 2, s. 56, 190. ayrıca Marrano, Yahudilikten Hristiyanlığa geçenleri ifade etmektedir. Bkz. Braudel, Fernand: a. g. e., C. 2, s. 177. Yasef (Joseph) Nassi, İstanbul'da Galata'da Venediklilerden kalma "Saint Pierre" hanında "dolap", yani "banka sandığı" açarak, borç ya da ödünç verme (ikrazda bulunma) işlerine girişmiştir. Garip bir tesadüftür ki, bugün aynı yerde kurulmuş "İstanbul Küçük İstikrazzat Anonim Şirketi" adında bir Yahudi istikraz sandığı yer almaktadır. Bkz. Anadol, Cemal: İsrail ve Siyonizm Kıskacında Türkiye, Bilge Karınca Yayını, İstanbul, 2004, s. 143

Crowley, Roger: a. g. e. (Son Büyük Kuşatma 1453), s. 315

31 Anadol, Cemal: a. g. e., s. 142

32 Shaw, Stanford: Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, (Gaziler İmparatorluğu Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü, 1280-1808), C. I, Çev. Mehmed Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 1994, s. 215-216

33 Bosnalıların İslâmiyet'i kabulleri konusunda bkz. Mufassal Osmanlı Tarihi: C. 2, Anonim Yazım,

fermanda, onları rahatsız edenlere Allah'ın lanetini dilemektedir. Müslüman birinin bir gayrimüslimin ibadet hürriyetine ve toplum hayatına müdahale ettiği zaman, kendi dininin kurallarını ihlâl etmiş sayılmaktadır. İslâm devletlerinde dinsel hoşgörünün, dönemin şartlarına göre en önde gelen boyutlarda olmasının temelinde bu düşünce yatmaktadır.[34] Bu da kaynağını İslâm'dan almaktadır.

İslâmiyet, devletlerle ilişkilerinde ahde vefayı, elçileri saymayı, yabancıya (müstemen) ve gayrimüslime (zimmî) iyi ve hoş davranmayı esas almış, savaş usullerini Hukuku ilkelerinin esaslarını oluşturmuştur.[35]

Hristiyan tarihçilerine göre: İslâm'ın ikinci Halifesi Hz. Ömer Kudüs'ü aldığında, teslim olan şehir ahalisine aman verdi. Halkın, hayatından emin bir şekilde yaşamasını sağladı. Haçlılar ise, Kudüs'ü Müslümanlardan aldıklarında, 70 bin Müslüman ve Yahudi halkı öldürmüşlerdi. Kudüs'te yapmadık zulüm bırakmamışlardır. Kudüs'ü Haçlılardan geri alan Salâhaddinî Eyyubî, insanlığın en yüce değerlerinden yola çıkarak, orada bağışlayıcı, insancıl, yiğitlik ve iyilikseverlikle hareket etti. Haçlıların yapmış oldukları zulme ve katliama bağışlayıcı ve adaletle karşılık verdi.[36] Büyük İslâm kumandanı Selahaddin-î Eyyübi Kudüs'ü haçlılardan aldığında burada yaşamakta olan Hristiyanlara, gayrimüslimlere karşı Halife Hz. Ömer'in serdettiği davranışlara benzer davranışlar içerisinde bulunarak, gayrimüslim Kudüs halkının canlarından, mallarından ve ırzlarından emin bir şekilde hayatlarını sürdürmelerini sağladı.

Benzer şekilde, Bizans İmparatoru Romen Diyojeni, Malazgirt Meydan Muharebesi'nde (27 Ağustos 1071) yenip, esir eden Türk hükümdarı Alp Arslan, esirine yalnız insanca ve yiğitçe davranmakla kalmamış, onu serbest bırakarak, özgürlüğüne kavuşturmuştur.[37]

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethettikten sonra Ermeni, Yahudi ve Rum azınlıkların kendi dinleri, inançları kanun ve gelenekleri üzerine bırakan ve bunların korunmasını öngören Fermanı bugün bile övülecek nitelikte ve kapsamdadır.[38]

İslâm devletinde gayrimüslimler "vatandaş" deyimiyle anılırlar. İslâmiyet'in başlangıcından beri Müslümanlar, bunların da tıpkı Müslümanlar

---

Şehir Matbaası, İstanbul, 1958, s. 499-500

34 Akyol, Taha: a. g. e., s. 16-17; ayrıca, Fatih Sultan Mehmed'in fermanı için bkz. Cevdet Paşa, Tezakir, No: 24, s. 84-85

35 Bilsel Cemil: a. g. e. s. 197

36 Bilsel Cemil: a. g. e. s. 197-198

37 Bilsel Cemil: a. g. e. s. 199

38 Berki, Şakir: Devletler Umumî Hukuku, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1966, s.31

gibi hak ve görevlerinin olduğuna karar vermişlerdir. Ancak, din ve iman konularında ayrı tutulmuşlardır. Çünkü, İslâm onları dinleri ve ibadetleriyle baş başa bırakır.[39]

Kur'an-ı Kerim'de Bakara (2/256) "Dinde zorlama yoktur." ve Yûnus (10/99) "Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekûn iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mü'min olsunlar diye, insanları zorlayacaksın" sûrelerinde* yer alan emir ve Hz. Peygamberin (s.a.v.) hadisleri (aşağıdaki hadisler) ve bu yöndeki uygulamaları gereği, gayrimüslimlere tanınmış bulunan din ve vicdan hürriyeti sadece iman ve ibadet hürriyeti şeklinde anlaşılmamış, evlenme, boşanma, miras, vasiyet ve her türlü hukukî ilişkilerinde ve işlemlerinde kendi hukuklarına tâbi olmaları da sahip bulundukları din ve vicdan hürriyetinin bir gereği olarak kabul edilmiştir.[40]

İslâm, kitap sahibi Hristiyan ve Musevileri müşrikin diye vasıflandırdığı, Allah'a ortak koşanlardan ve dinsizlerden ayırmıştır. İslâm'da Kur'an'dan sonra uygulanacak en önemli kaynak Hâdis, yani Peygamber Hz. Muhammed'in (s. a. v.) sözleridir. Testamentum et Pactiones initas Mohameddum et Christina fidei culteres adlı bir antlaşma [41] ile Hazreti Peygamber (s.a.v.)'in Hristiyanlara İslâm ülkesinde tam bir müsamaha ve vicdan özgürlüğü verdiğini ortaya koymaktadır. Birkaç mutaassıp Hristiyan din bilgini dışında tarihçiler bu antlaşmanın Hazreti Muhammed (s.a.v.) zamanında yapıldığına emin bulunmaktadırlar. Anlaşıldığına göre, Haçlı seferlerinde mahallî Hristiyanlardan ele geçirilen bu antlaşma, Fransa krallarına verilmiş ve onlar tarafından 1630'da Paris'te Latince ve Arapça olarak yayınlanmıştır. Batıda bu antlaşma, siyasal ileri görüşlülüğün ender şaheserlerinden biri, akıl, ahlâk ve hoşgörünün ender bir anıtı olarak nitelendirilmiştir.[42]

---

39 Kardavî, Yusuf El: İslâm'da Helâl ve Haram, Çev. Mustafa Varlı, Şamil Yayınları, İstanbul, 1974, s. 486; ayrıca, zimmî statüsü konusunda bkz. Berki. Fazıl, Osman: a. g. e. s. 154; Akyol, Taha: a. g. e., s. 13-14

40 * Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'anı Kerim Meâli, 6. Baskı, Ankara, 2007, s. 46, 229
Aydın, Mehmet Âkif ve diğerleri (Emecen, Feridun; Beydilli, Kemal; İpşirli, Mehmet; Ortaylı, İlber; Özcan, Abdülkadir; Yediyıldız, Bahaeddin; Kütükoğlu, Mübahat S.): Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayını, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1994, s. 420

41 Brown, Philip Marshall: Foreigners in Turkey, Princeton, 1919, s. 7; ayrıca, Choucri Cardahi, "La conception et la pratique du droit international privé dans I' Islam, Recueil des cous, C. 60, (1937), II, s. 538; zikreden: Altuğ, Yılmaz: Yabancıların Hukuki Durumu, İÜİF Yayını, İstanbul, 1971, s. 51; Altuğ, Yılmaz: Devletler Hususi Hukuku, İÜİF yayını, İstanbul, 1973, s. 67

42 Brown, Philip Marshall: a. g. e., s. 7; zikreden: Altuğ, Yılmaz: a. g. e. (Devletler Hususî Hukuku), s. 67; ayrıca, a. g. e., (Yabancıların Hukukî Durumu), s. 52

Hazreti Peygamber (s.a.v)'in diğer bir hadisini de Prof. Cardahi naklet-mektedir. Kendileriyle antlaşma yapılan Hristiyanlara iyi muamele edilmesini Peygamber, şöyle emretmiştir: "Müttefikimize tazyik ve eziyet eden ve ona fazla vergi yükleyenden ahiret gününde ben hesap soracağım."[43]

Mısır Ezher Üniversitesi din bilginlerinden Profesör Kardavî, İslâm Peygamberinin, zimmîler hakkında çok tavsiyede bulunduğunu, bu tavsiyelere karşı gelenleri; "-Zimmîyi rahatsız eden beni rahatsız etmiş olur. Beni rahatsız eden de Allah'ı rahatsız etmiş olur.-Zimmîyi rahatsız edenin hasmı olurum. Bugün hasmı olduğum kimsenin, kıyamet gününde de hasmı olurum. Bir zimmîye zulmeden veya onun hakkını az veren veya ona gücünden fazlasını yükleyen veya gönül rızası olmadan bir şeyini alan kimsenin, kıyamet gününde karşısında ben olurum!.." hadisleri ile Allâh'ın azabı ve gazabıyla korkuttuğunu belirtmektedir.[44]

Konuya dair Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefat döşeğindeyken, yaptığı vasiyetinde gayrimüslim vatandaşlara iyi davranılmasını emretmiştir. "Kim ki, bir zimmiye haksızlık ederse, cennete giremez.", "Benim gayrimüslimlere vermiş olduğum himayeye özenle dikkat edin" anlamını taşıyan direktifi üzerinde dikkatli bir şekilde durulmalıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.), bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: "Kim gayrimüslim tebaadan birisine zulmederse, kıyamet gününde onların haklarının savunucusu olarak beni karşılarında bulacaktır." Bir başka hadisi de şu mealdedir: "Kim ki zimmilere haksızlık ederse Kıyamet günü ben onun hasmı olacağım." Hz. Peygamber (s.a.v.)'in fiilleri de emirleri gibi, Müslümanlar için en yüksek bir kanun hükmünü taşır.[45]

İslâm devletinin, gayrimüslimlere (zimmîlere) can ve mal güvenliğini taahhüt eden kendi dinleri üzerine yaşamalarına izin veren uygulamanın en önemli, en başta gelen kanıtı, Hz. Peygamberin (s.a.v.) hicretin arkasından Medine'de Yahudilerle yaptığı sözleşmede (Medine Anayasası-Vesikası) Yahudilerin din ve vicdan hürriyetine ilişkin, "Yahudilerin dinleri kendilerine, Müminlerin (Müslümanların) dinleri kendilerinedir." hükmünü ihtiva eden 25/a maddesidir.[46] Ki, bu hükmün kaynağı, Kuran'ın 109. Suresi

43 Cardhai, Choucri: a. g. e., s. 556; zikreden: Altuğ, Yılmaz: a. g. e. (Yabancıların Hukukî Durumu), s. 52

44 Kardavî, Yusuf El: a. g. e., s. 487

45 Hamidullah, Muhammed: İslâm Anayasa Hukuku, Çev. Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul, 2018, s. 190, 232

46 Hamidullah, Muhammed: İslâm Anayasa Hukuku, Çev. Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul, 2018, s. 107, ayrıca Zeyveli, Hikmet: Medine Sahifesi, Yayına Hazırlayan: M. Turan Çalışkan, Kuramer Yayınları, İstanbul, 2019, s. 283. Sözleşmenin tam metni konusunda bkz. Hamidullah, Muhammed: a. g. e., s. 104-110, ayrıca Zeyveli, Hikmet: a. g. e., s. 283-287

olan Kâfirun (inkarcılar) suresinin "Sizin dininiz size, benim dinim de banadır." 6. ayetine dayanmaktadır.[47]

Bir İslâm hukukçusu olan Ebû'l-Hasan El-Mâverdî, İslâm devletinde zimmet ehlinden vezirlerin (bakanların) bulunmasının uygun olduğunu belirtmektedir.[48] İslâm devletinde bir gayrimüslimin başkan seçilememesinin dışında, gayrimüslim tebaanın ülkenin idarî ve siyasî hayatının dışında bırakılmasını hiçbir şekilde gerektirmemektedir. Hatta, ilk dört halife döneminden bu yana gayrimüslimlerin İslâm devletlerinde bakanlık görevlerine kadar yükseldikleri görülmüştür.[49]

Hicret yılında, Medine'de takriben 6000 civarında müşrik Arab, 4000 kadar Yahudi, 50 kadar da Hristiyan Arab vardı. Hazreti Peygamber'in Medine'de ilk giriştiği iş, bu grupları eşit ve ideal hukuk şartları içinde olabilecek bir biçimde, tek bir hukukî düzen etrafında toplamak olmuştur. Yahudi ya da Musevi, müşrik Arab veya Müslüman gibi ayırımları kaldırarak tek bir şehir halkı kavramını yaratarak onları bir şehir devleti örgütlenmesi içinde kaynaştırmıştır. Kendisi kararlama ve tesadüfî bir önder gibi davranmamış, Hicretin ilk yılında, ideal bir hukukçu gibi yola çıkarak, bu girişim ve hamlesini 47 madde altında "Medine Şehir Devletinin Anayasası" şeklinde ilk devlet esas teşkilât kanununu (anayasa) yazılı olarak ortaya koyma rütbesine de sahip olmuştur.[50]

Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından kurulan Medine (Yesrib) site devleti, Müslümanlarla birlikte kurucu unsurları olan Yahudiler, putperestler ve az bir kısım Hristiyanlarla bir konfedere devletti. Bölgedeki Yahudi kabileler, Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından kurulan devlete katılmak için bir antlaşma yapmışlardı. O halde onlar da oy kullanma hakkına sahip olup oy kullanabilirler. Bu site devletinin eksiksiz olarak günümüze kadar ulaşan anayasası, sözü edilen Yahudilere hukukî ve kültürel otonomi (özerklik) vermekteydi. Hz. Peygamber (s.a.v) aynı zamanda savunma için bu Yahudilere danışıyordu.[51]

Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi Kur'an esaslarına dayandığından, bu esaslar, yani şeriat hukuku sadece Müslüman tebaaya uygulanma imkânına sahipti. Türkler, tarih boyunca Müslüman olmayanlara karşı olan tutum ve davranışlarında; Kur'an'ın Bakara suresinin 256. ayetindeki "din-

47 Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'anı Kerim Meâli, 6. Baskı, s. 711

48 El Maverdî, Ebû'l-Hasan: El-Ahkâmu's Sultaniyye (İslâm'da Hilâfet ve Devlet Hukuku), Çev. Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1976, s.32

49 Hamidullah, Muhammed: a. g. e., s. 233, daha ayrıntılı bilgi için bkz. aynı eser, s. 232-239

50 Hamidullah, Muhammed: a. g. e., s. 103

51 Hamidullah, Muhammed: a. g. e., s. 188

de zorlama yoktur." düsturunu kendilerine şiar edinmişlerdir. İbni Saad'in Hazreti Muhammed (s.a.v.)'den aktardığı bir hadiste, "Onlar İslâm olurlarsa, iyi; olmazlarsa öyle kalsınlar İslâm dini geniştir." denilmektedir.[52] Kur'an-ı Kerim'in Tevbe Sûresi içerisinde yer alan Cizye ayetine (9.ayet) dayanan ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in talimat ve uygulamaları ile kanun haline gelen zimmîlerle ilgili iki önemli esas vardır. Bunlardan birincisi "biz onları diyanetleri (dinî inanç ve telâkkileri) ile baş başa bırakmakla emrolunduk.", ikincisi "haklarımız hakları; vazifelerimiz vazifeleridir." ilkesidir. Bu ilkelerden ilki inanç özgürlüğünü, ikincisi de hukukta eşitliği esas altına almaktadır.[53] İslâmiyet, Hristiyanların kişiliklerine, geleneklerine, malları ve vicdanlarına herhangi bir baskıya izin vermemektedir. Bundan hareketle Osmanlı İmparatorluğu, milletlerin inançlarıyla değil, hükümdarlarla savaşırdı.[54] Bu itibarla Osmanlılar, başka dinden olanları Müslüman olmaya zorlamamışlardır. Bu hoş görüyü kendi tebaalarından olmayan gayrimüslim yabancılara karşı da göstermişlerdir.

Osmanlılar'ın, Türkler'in fethettikleri topraklarda yaşayan gayrimüslim halklara, uluslara hoşgörüyle davranmalarının altında yatan faktörlerin kaynağı, İslâm'ın yukarıda değinilen ilke ve esaslarına dayanmaktadır.

Çağdaş ünlü Fransız tarihçi ve yazar Prof. Fernand Braudel'in Akdeniz ve Akdeniz Dünyası adlı eserinde yer alan aşağıdaki ifadeden de Türkler'in hâkimiyet kurdukları topraklar üzerinde yaşayan başka din ve milletlere karşı ne denli hoşgörü gösterdiklerini gayet açık olarak görmek mümkündür. Şöyle ki, "Rum piskoposları ne kadar da aptalca aşağılamalarla karşı karşıya kalmışlardır! Venedik topraklarında Katolik kilise mensupları onlara karşı her zaman küçümseyici bir tavır benimsemiş ve çoğu zaman şiddet kullanarak, şu veya bu ayini yasaklayarak veya dayatarak Rumca'yı ki-

52 Nebioğlu, Osman: Nebioğlu, Osman: Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülâsyonlar, T. İş Bankası Yayını, Ankara, 1986, s. 10

53 Demir, Fahri: İslâm Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 1986, s. 28-29. Ülkemizin başta gelen tarihçilerinden Profesör İlber Ortaylı, iktisat tarihçisi Ordinaryüs Profesör Ömer Lütfi Barkan'ın öncülük ettiği bir grup yazarın da görüşlerinden hareketle, Osmanlı Devlet yönetimi ve toplum hayatındaki uygulama hakkında; "…örfi kanunlarla, hatta mahallî gelenek ve teamüllere göre düzenlemeyi tercih etmiştir. Osmanlı kadısı, sadece toprak düzeni ve malî konularda değil, hatta bazen aile hukukuna ilişkin sorunlarda bile Şerîat'tan çok örf ve âdet hukukuna başvurmayı tercih etmiştir. Ulemanın bazı konularda verdiği fetva, "şer'î maslahat değildir, Ul'ulemr ne ise öyle olsa…" şeklindedir. Buradaki ul'ulemr, dünyevî otorite ve koyduğu kanunlardır. Ancak bütün bunlara rağmen Osmanlı devlet düzeninin şer'î olmadığını ileri sürmek zordur. Toplumun örgütlemesine baktığımızda dinî ve geleneksel bir düzenle karşılaşırız." görüşünü ortaya koymaktadır. Bkz. Ortaylı, İlber: İmparatorluğun En uzun Yüzyılı, Hil Yayınları, İstanbul, 1983, s. 125-126

54 Lamartine, Alphonse de: Olgunluk Çağı (Türkiye Tarihi), Çev. M. L. Uzmen, C. 4, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, tarih yok, s. 483

liselerde yasaklayacaklarını iddia ederek, onları 'hatalarından' kurtarmaya çalışmaktan başka bir şey yapmamıştır. Oysa Rumlar Katolik imanına tabi olmaktansa, Türklere teslim olmayı tercih edeceklerdir. Zaten yaptıkları da budur. Rumlar Venediklilere ve Batı Akdenizli korsanlara karşı hemen her zaman Türkler'in yanında yer almışlardır. Niçin? Çünkü, Türkler olağan olarak hoşgörülüdürler. Hiçbir zaman dinsel katılık göstermemişlerdir. Ortodoks imanının uygulanmasını hiçbir zaman rahatsız etmemişlerdir."[55]

Konstantinopolis her ne kadar sonraki yüz yıllarda daha İslâmî bir kent olduysa da Fatih Sultan Mehmed şaşırtıcı düzeyde çok kültürlü bir çeşitlilik barındıran, bir Levanten-Lövanten (Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz kesimine, Osmanlı dünyasının egemen olduğu Doğu Akdeniz sahillerine gelerek, burada yaşayan Avrupalılar) kenti modeli oluşturmuştu. İstanbul, artık üstünkörü oluşturulmuş şablonlar gerisinden bakan batılılar için çok sayıda sürpriz barındırıyordu. Germen Arnold von Harf kente 1499'da geldiğinde, Galata'daki iki Franciskan Manastır'ında Katolik ayinlerinin hâlâ yapıldığını görünce çok şaşırmıştı. Macar Giyorgi, 15. yüzyılda "Türkler dinlerini kabul etmesi için kimseyi zorlamaz, ikna etmek için fazlaca üstelemez ve dininden dönenlere karşı ön yargılı değildir." diye yazıyordu. Bu durum, Reform döneminde Avrupa'yı parçalayan din savaşlarıyla çarpıcı bir karşıtlık oluşturuyordu. Kentin düşüşünden sonra oluşan muhacir akını Hristiyan topraklarından Osmanlı İmparatorluğu'na doğru olmak üzere genelde tek yönlüydü. Fatih Sultan Mehmet, dünyayı İslâmiyet'e çevirmekten çok, içinde her ırktan ve inançtan insanların yaşadığı bir dünya imparatorluğu kurmaya çalışıyordu.[56]

Türkler Anadolu'da, Bizans'ın çökmesiyle alt-üst olan bir sosyo-ekonomik yapı ve arayış içinde olan tedirgin kitleleri bulmuşlardı. Bu insanlara tartışmasız bir din ve vicdan özgürlüğü vererek, yeni bir oluşum içinde "birlikte yaşamaya başladılar. Zaten aksi olsaydı ve ciddi bir direnmeyle karşılaşsaydılar; bu kadar kısa bir sürede bölgeyi ele geçirmeleri ve çok farklı dil, din ve kültürlerin yüzyıllarca bir arada yaşaması da mümkün olmazdı."[57]

Fetih dağlık batıda daha yavaş ilerleyerek 1456'da Atina, 1460'ta Mora, 1462-1466'da Bosna, 1481'de Hersek fethedilmiştir. 1479'da İşkodra, 1501'de Draç Venediklilerden alınmıştır. Venedikliler, Türklerin Adriyatik'e çıkmalarına uzun süre engel olamamışlardır.[58]

---

55 Braudel, Fernand: a. g. e., C. 2, s. 138-139

56 Crowley, Roger: a. g. e. (Son Büyük Kuşatma 1453), s. 315-316

57 Ateş, Toktamış: Geçmişten Günümüze Fransız İlişkileri, AGF Garanti Sigorta Yayını, Yayına hazırlayan: Creative Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 19, 21

58 Braudel, Fernand: a. g. e., C. 2, s. 22

İmparatorluk Batı istikametinde sınırlarını genişletmeyi sürdürdü. Fatih Sultan Mehmed Sırbistan'ı, Mora'yı, Kırım'ı bugünkü Romanya toprakları olan Boğdan ve Eflak'ı fethetti. Yavuz Sultan Selim kısa süredeki hükümdarlık döneminde (1512-1520) İmparatorluk sınırlarını Asya'da ve Afrika'da genişletti. Mısır'ı aldı. 1517'de Halife oldu.[59] Ağustos 1517'de Mekke şeyhinin oğlundan, bizzat Kâbe'nin anahtarlarını teslim alarak İslâm âleminde "emir el-müminin" (Müminlerin Emiri) mertebesine yükseldi. 1520'de Edirne yolundayken ölen Yavuz Selim'in yerine oğlu Süleyman rakipsiz olarak tahta çıktı.[60] Kanunî Sultan Süleyman bir taraftan Avrupa'da diğer taraftan da Asya'da ilerlemeye devam etti. 1526'da Macaristan'ı aldı.[61] 1521'de Macaristan'ın kapısı Belgrad'ı ele geçirmiş, 1522 Temmuz'unda Rodos'u kuşatıp ve aynı yılın Aralık ayında da bu adayı ele geçirdi. Böylece çapına uygun olarak Doğu Akdeniz'in tümünde hakimiyeti sağladı.[62] Çağdaş İtalyan tarihçilerinden Rénzo Sértoli Salis'in deyişiyle, "İstanbul'dan Belgrad'a, Belgrad'dan Buda'ya (Budapeşte'nin batı yakası) kadar Doğu Avrupa, bütün tarih boyunca görülmedik şekilde kuvvetli bir surette artık Hilâl'in iddialarına boyun eğiyordu."[63]

Her ne kadar Balkan kavimlerinin can ve ibadet güvenliği olsa da, köklü ve şanlı geçmişleriyle bilinen ve gururlu insanlar olan Yunanlılar, Bulgarlar, Sırplar, Bosnalılar ve Arnavutlar bundan böyle tarihsiz bir yaşam sürdürmek zorunda kalacaklardı. Atalarının parlak başarıları, artık yalnızca bölük pörçük anılarda ve koruyabildikleri kahramanlık şiirlerinde anılacaktı.[64]

29 Ağustos 1526'da Mohaç'ta Sultan Süleyman Macarları korkunç bir yenilgiye uğrattı. Bu savaşta 24.000 kişi savaş alanına gömüldü. Esir alınan 2.000 kişi katledildi. Binlerce kişi de Konstantinopol (İstanbul)'a götürüldü.[65] Böylelikle bir taraftan Avrupa'da diğer taraftan da Asya'da ilerlemeye devam eden Kanunî Sultan Süleyman 1526'da Macaristan'ı almış oldu.[66] 1529'a gelindiğinde, Kanuni'nin Viyana kapılarına yürümesine engel kalmamıştı. Prof. Fernand Braudel'in anlatımıyla: "Türk İslâmiyet'i Balkanlarda Bizans uygarlığı tarafından doğrudan veya dolaylı olarak işgal edilmiş tüm alanın üstünü örtmüştür. Türk uygarlığı kuzeyde Tuna'ya egemen ol-

59 Erim, Nihat: a. g. e., s. 3
60 Braudel, Fernand: a. g. e., C. 2, s. 26
61 Erim, Nihat: a. g. e., s. 3
62 Braudel, Fernand: a. g. e., C. 2, s. 26
63 Salis, Renzo Sértoli: Muhteşem Süleyman, (Solimano II Magnifico), Çev. Şerafettin Turan, AÜDTCF Yayını, Ankara, 1963, s. 83-84
64 Babınger, Franz: a. g. e., s. 373
65 Palmer, Alan: a. g. e., s. 11-12
66 Erim, Nihat: a. g. e., s. 3

muş, batıda bir yandan Ragusa ve Dalmaçya'da veya Hırvatistan'da Zagreb çevresinde Latin sınırlarına ulaşmış; öte yandan babaerkil uygarlıklara sahip geniş dağ kantolarına yayılmıştır. Bir yılın yarısı kadar sürmeye aday bir şekilde, mekân içinde geniş ölçütte yayılan bu uygarlıktan daha geniş, daha zengin bir kolonyal deney düşünülebilinir mi?" [67] 1534'de Bağdat, 1538'de Kuzey Afrika, Yemen, 1571'de Kıbrıs, 1575'de Tunus'a sahip olundu. 1577'de Fas, 1575'de de Lehistan, yani bugünkü Polonya bir nevi himaye altına alındı.[68]

1566'dan sonra elde edilen askerî başarılarla yapılan barış antlaşmaları, Kanunî Sultan Süleyman'ın ölümünün dramatik sonuçlar doğurmadığını, oğlu II. Selim'in saltanat intikalini çok iyi sağladığını göstermektedir.[69]

Böylece Selçuklular zamanında bütün Anadolu Yarımadasını bile kaplamayan millî bünyeli Türk devletini, büyük ve dönemine göre çok gelişmiş bir güç haline getiren Osmanlılar, eski Bizans'ı, Abbasilerin (daha sonra Mısır Memlûklarının) egemen oldukları Arap memleketlerini, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın ve daha sonra Safevîlerin yönetiminde bulunmuş olan İran'ın bir kısmını da içine alan muazzam bir imparatorluğun temsilcisi ve sahibi oldular.[70]

Osmanlı Devleti, birkaç yüzyıl içinde üç kıtanın, Afrika, Avrupa ve Asya kıtalarında sağladığı düzen ve dünyanın geri kalan devletlerine siyasetini empoze etmesi Pax Romana'yı andırdığından, modern tarihçilere göre, Osmanlı İmparatorluğu bir Pax Ottomana idi. Roma İmparatorluğu için İtalya ne ise, Osmanlı İmparatorluğu için de Anadolu odur. Doğrusu, Osmanlı ülkeleri, Tuna'ya kadar Rumeli; Toroslarla Fırat'a kadar Anadolu'dur. İmparatorluk, bu iki kanatla cihan devleti özelliğine kavuşmuştur.[71] Bize göre Anadolu, bugün neyse, o zamanlar da Batı'da Ege ve Marmara sahillerinden başlayıp, Doğu'da Dicle'nin ötelerine, uzaklarına, İran sınırına kadar uzanan Osmanlı topraklarıydı.

XVI. yüzyılda I. Selim ve Kanunî Sultan Süleyman tarafından gerçekleştirilen fetihler Osmanlı İmparatorluğu'nun Eski Dünya'nın en önemli siyasal ve ekonomik gücü haline getirmiştir. Bu dönemde, Mısır, Suriye, Mezopotamya, Medine, Mekke, Bağdat, Kırım, Karadeniz'in iki kıyısı, Tuna

---

67 Braudel, Fernand: a. g. e., C. 2, s. 147

68 Erim, Nihat: a. g. e, s. 3

69 Mantran, Robert: XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu, Çev. Mehmed Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayını, Ankara, 1995, s. 92-93

70 Akdağ, Mustafa: "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", AÜDTCF Dergisi, C. XIII, S. 1-2, Ankara, 1955, s. 27-28

71 Türk Ansiklopedisi: MEB Basımevi, Ankara, C. 26, s. 153

ağızları, Eflak, Boğdan, Sırbistan, Erdel, Hırvatistan, Arnavutluk, Mora, Budin ve Zigetvar'a kadar, Macaristan ve Lehistan'ın bir bölümü İmparatorluğun sınırlarına sağlam bir şekilde dahil edilmiştir. Bu yerler ya merkezden atanan ya da Padişah tarafından yerel hanedanlardan seçilen bir vali eliyle yönetiliyordu. Bu yerlerden bazıları ise merkeze Prenslik şeklinde bağımlı eyaletler olarak bırakılıyordu.[72]

İngiliz tarihçi ve yazar Alan Palmer, Kanunî Sultan Süleyman'ı ve dönemini şöyle anlatmaktadır: "Osmanlıların onuncu padişahı, yeni başkent İstanbul'da oturan sultanların da dördüncüsü olan Kanunî Sultan Süleyman, tarihte Türkleri yönetmiş kişiler arasında en tanınmış olanıdır. 1520'den 1566'ya kadar süren hükümdarlığı, diğer bütün padişahların dönemlerinden uzundur ve bu dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak devrine rastlamaktadır. Tıpkı Batı'da hemen hemen çağdaşı olan İngiltere Kralı VIII. Tehny ve (Habsburglara karşı padişahla ittifaka giren) Fransa Kralı I. Fransuva gibi o da muhteşem ve debdebeli bir yöneticiydi. Türkler Süleyman'ı en başta bir kanun yapıcısı olarak hatırlarlar. Ayrıca şiir yazardı. Çok okurdu ve sanatçıları da çok korurdu. Buna uygun olarak da bu padişahın ebedi anıtı, Osmanlıların en büyük mimarı olan Mimar Sinan'ın yaptığı Süleymaniye külliyesidir ve haliç tepelerinden İstanbul'a bakmaktadır. Hepsinden önemlisi de Süleyman'ın gazi bir savaşçı olmasıdır. Dicle'de, Tuna'da zafer kazanmış, Belgrad'ı, Budin'i ve Rodos'u fethetmiştir. Güney Rusya'nın oldukça geniş kesimlerini doğrudan o yönetirdi. Transilvanya, Macaristan Balkanlar, Anadolu, Suriye, Filistin, Ürdün, Irak'ın büyük bölümü, Kuveyt ve Basra körfezinin batı kıyısı onun yönetimi altındaydı. Kudüs'ün ve bugün Suudi Arabistan'da bulunan kutsal İslâmî yerlerin korucusuydu. Aden ve Yemen, Nil deltasından başlayarak Atlas dağlarının eteklerine kadar uzanan Kuzey Afrika da onundu."[73]

Osmanlı İmparatorluğu, genişleme ve yükselme dönemlerinin sonunda Viyana önlerine kadar gelmiş, Avrupa'nın göbeğinde bütün Macaristan'ı içine almış, Karadeniz'i tamamıyla bir Osmanlı gölü yapmış, Asya ve Afrika'da dahi Akdeniz sahillerine yerleşerek bu denizi de aşağı yukarı bir Osmanlı gölü haline getirmiş bulunuyordu. Osmanlı padişahları, Bizans ve Roma İmparatorlarının bütün hükümdarlarına üstünlük iddiası güdüyor, Almanya imparatoruna eşit muamele etmiyor ve ona bu unvanı vermiyordu. İmparatorluğun büyüme ve yükseliş döneminde devlet hemen hemen sürekli savaş halindedir. Savaştıkları devletlere göz açtırmayıp bunlarla

72 Lamartine, Alphonse de: a. g. e. (Cihan Hâkimiyeti), C. 1, s. 857-858
73 Palmer, Alan: a. g. e., s. 12

antlaşmaya varmaları, savaşlara sadece geçici bir süre için ara vermekten ibaretti. Fatih, batıya; Yavuz doğuya, Kanunî ise kâh doğuya ve kâh batıya doğru belirli bir siyasetle ilerleyip, imparatorluğun sınırlarını aralıksız bir biçimde sürekli olarak genişletmişlerdir. Avrupa ile bütün bu ilişkilerin temelinde tek bir esas yatmaktaydı. O da güçtü. Avrupa devletleri er geç bu gücün önünde eğilmek zorunda kalmışlardır.[74]

Bu gelişmelerin yanında, Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleme, yayılma ve büyümesi XVI. yüzyılda artık en yüksek sınırına ulaşmıştır. Hint Denizinden Atlantik'e Rusya ovalarından, Viyana sınırlarından, Habeşistan yakınlarına dek geniş bir coğrafya. Osmanlıların yönetim ve denetimi altına girmiştir. Mevcut ve bilinen üretim teknolojisi altında, sayılan geniş bölgeler arasında mal ve insan mübadelesi belirli ölçüler içinde bir sosyal ve ekonomik denge kurulmasına olanak tanımıştır. Balkanlar, Anadolu, Kırım Hanlığının egemen olduğu Güney Rusya Bölgesi, Mısır, Suriye, Irak ve Kuzey Afrika bölgeleri arasında ticarî, sosyal, ekonomik, askerî ve idarî ilişkiler, bu büyük imparatorluğu, güçlü, başarılı ve canlı bir bütün olarak ayakta tutacak biçimde hep bir arada yürütülmüştür.[75]

Osmanlı İmparatorluğu Ülke topraklarının en çok genişlediği, devletin nüfuz ve hükmünün en keskin ve ziyade olduğu dönem, Kanunî dönemidir.[76] Kanunî Sultan Süleyman, Osmanlı ihtişamını elde etme şerefine sahip olacaktır. [77] Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanat dönemi bir yandan zaferle sonuçlanan savaşlar, öbür yandan fazla sayıda inşa ve büyük yasama faaliyetleri dönemi olmuştur.[78]

Fatih Sultan Mehmed'in kanunlarına açıklık getirdiği ve değiştirdiği, tabiatıyla Kur'an'ın hükümlerine sadık kalınarak şu veya bu kısmı hafifletirdiği söylenen, Batılıların "Büyük" ya "da Muhteşem" dedikleri Sultan Süleyman, kanunlar alanında ıslahat yaptığından, tebaasının kendisine, "Kanun yapıcısı" (el-Kanunî) unvanını vermesine sebep olmuştur. Çeşitli ve birbirine zıt birçok hükmü bir araya toplayan ve yeni bir yasal düzenlemeyi sağlayan Sultan Süleyman'ın kanunnamesini Halepli Şeyh İbrahim hazırlamış, 57 kitaba ayrılmış olan bu kanun kitabının adına Denizlerin Kavşağı ((Mülteka ül ebhâr) adı verilmiştir.[79]

---

74 Bilsel, Cemil: Devletler Hukuku, Giriş İÜHF. Yayını, İstanbul, 1940, s. 125

75 Yalçın, Aydın: Türkiye İktisat Tarihi, Osmanlı İktisadında Büyüme ve Gerileme Süreci, Ayyıldız Matbaası, 1979, s. 370

76 Erim, Nihat: a. g. e., s. 4

77 Fernand Braudel: a. g. e., C. 2, s. 26.

78 Fernand Braudel: a. g. e., C. 2, s. 43-44

79 Salis, Renzo Sértoli: a. g. e., s.191-192; ayrıca, Sander, Oral: Anka'nın Yükselişi, (Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme), AÜSBF. Yayını, Ankara, 1987, s. 57

Sultan Süleyman'ın kanunnamelerinin zamanına göre gerçek anlamda ilerlemeye değindiği alan, ceza hukukunun polis tedbirleri ve genel sağlığı koruma ile bir arada bulunduğu ekonomik-sosyal saha oldu; fiyatların gayrimeşru olarak artmasının önüne geçilmişti. Adilâne bir kazanç hiçbir şekilde değerin %11'ini aşamıyordu; Meyve ve kuru sebzeler gibi tüketimi fazla olan birçok mallar narha tâbi tutulmuştu, yiyecek maddelerinde sahtekârlıklar şiddetle cezalandırılmış ve fırıncıların imalâtlarında kullanacakları yağ ve un nispetleri tespit edilmişti. Sağlığı koruyucu çeşitli tedbirlere gelince: bunlar Lokantalarda alet edevatın temizliği, umumî banyolarda (hamamlarda) Müslüman ve Müslüman olmayanlar için farklı takımlar kullanılması, berberlerde usturaların dezenfekte edilmesi ve peşkir kullanılması için hükümler konmuş, nihayet cüzamlıların İstanbul'a ve diğer önemli şehirlere girmeleri yasak edilmişti.[80]

Sultan Süleyman'ın yasal düzenlemeleri Batı'da yankı yapmış olacak ki İngiltere kralı VIII. Henry, Kanunî Sultan Süleyman'ın idari iş ve faaliyetlerine ilişkin olarak bilgisine başvurmuş, kendi ülkesinde gerçekleştirmek istediği adli düzenlemeler ve iyileştirmeler için, adliye örgütünü, yasama faaliyetlerini incelemek üzere, İstanbul'a bir uzmanlar kurulu göndermiştir.[81]

Bu dönemde Osmanlı Türkleri iktisadî, siyasî ve askerî açılardan Türk İmparatorluklarının en görkemli devletini kurmuş bulunuyor ve erişilmemiş bir üstünlükle Türklüğün altın çağını yaşıyordu.[82] Hristiyan Batı'nın gözünde Türk İmparatorluğu uzun süre hayranlık verici, anlaşılmaz düzenliliğinden dolayı şaşırtıcı olarak kalmıştır. Çünkü, belirtilen bu yönleriyle bu İmparatorluk ordusu, disiplini ve sessizliği ile olduğu kadar cesareti, mühimmatının bolluğu ve askerlerinin değer ve dayanıklılığı ile de Batılıları hayranlık içerisinde bırakmıştır.[83]

Avrupa'nın o dönemde en güçlü devletleri olan Almanya ve Rusya İmparatorlukları ile Lehistan Krallığı ve Venedik Cumhuriyeti vergiye bağlanmış, Fransa Almanya'ya karşı himaye altına alınmıştı.[84]

İktisat tarihçisi Lütfi Güçer, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında bulundurduğu ülkelerin, memleketlerin genişliği konusunda şunları yazmaktadır:

---

80 Salis, Renzo Sértoli: a. g. e., s.192-193

81 Salis, Renzo Sértoli: a. g. e., s. 128; ayrıca, Fernand Braudel: a. g. e., C. 2, s. 43-44

82 Evliyaoğlu, Gökhan: Türk İktisat Tarihi, Hareket Yayınları, İstanbul, 1972, s.120

83 Braudel, Fernand: a. g. e., C. 2, s. 23

84 Evliyaoğlu, Gökhan: a. g. e., s. 120-121

"XVI-XVII. asırlar Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında bulundurduğu, memleketlerin genişliği, siyaset âleminde iktisap ettiği üstün mevkii ve yaratmağa muvaffak olduğu medenî ve kültürel eserleriyle hakikaten büyük bir devir ve imparatorluğun her bakımdan henüz zenitinde bulunduğu bir çağdır. Bu devirde Osmanlı İmparatorluğu Avrupa, Asya ve Afrika'nın Akdeniz, Karadeniz ve Kızıldeniz vasıtasıyla kolayca temasa gelebilen bölgelerinde yerleşmişti ve günümüz Avrupa, Ön Asya ve Afrika'nın, ziraat memleketlerinden sayılan Macaristan, Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Türkiye, Irak ve Mısır'ı hâkimiyeti altında bulunduruyordu. Avrupa'da zengin Macar ovaları, Eflâk ve Buğdan memleketleri, Dobruca ve Meriç boyunca uzanan Sofya, Uzunova ve Filibe ovaları, Makedonya'da Vardar ovası, Teselya'da Yenişehir ovası, "İstanbul'un ambarı diye" diye ün almış Trakya, Anadolu'da Bursa, ovası, Bakır çayı, Gediz, Büyük ve Küçük Menderes vadileri, Konya ovası, Çukurova, Iğdır, Muş ovaları, Mezopotamya, tarih boyunca Akdeniz bölgesi insanlarının ümitle gözlerini çevirdiği münbit Nil vadisi, bir zamanlar Roma'nın ambarı sayılmış olan Kuzey Afrika ovaları gibi zengin sahalar Osmanlı İmparatorluğu'nun memleketlerine dahildi."[85]

Osmanlı İmparatorluğu, Dicle, Fırat ve Nil'den Tuna'ya kadar ırk ve din farkı gözetilmeksizin kalbi İstanbul'da atan muazzam bir konfederasyon olarak uzanıyordu. Ne Roma İmparatorluğu ne de Konstantin dönemindeki Bizans İmparatorluğu yeryüzünün bu kadar büyük bir bölümünü kontrolleri altına alamamışlardı. Kanunî Sultan Süleyman'ın hakimiyetini (o zamana göre oldukça yüksek denilebilecek) yüz yirmi milyon insan tanıyordu. Kanunî Sultan Süleyman kanunlar ile ülkesinin geleceğini güvence altına almıştı.[86]

Fütuhatın temelinde; sınırları genişletmek ve buna paralel olarak İslâmiyet'i yaymak, İslâm'ın şerefini korumak amacı yattığı gibi, dış siyasette ekonomik dengeyi kurmak, ticaret ve ekonomide üstünlük sağlamak yolundaki hedefler yatıyordu.

Fatih'in attığı sağlam, ekonomik, politik temeller üstünde Yavuz Sultan Selim Türk Dünya İmparatorluğunu kurduğu zaman XVI. yüzyılda Osmanlı'nın askeri politik gücünün yanı sıra ekonomik gücü, Avrupa ülkelerinin hemen hemen tümüne eşit bir üstünlük taşıyordu.[87]

---

85 Güçer, Lütfi: XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İÜ İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1964, s. 1

86 Lamartine, Alphonse de: a. g. e. (Olgunluk Çağı-Türkiye Tarihi), C. 4, s. 858

87 Evliyaoğlu, Gökhan: a. g. e., s. 111-112

Yavuz Sultan Selim devrinde, İslâm Halifeliğinin Abbasilerden Osmanlılara geçmesinden ve Mısır'ın fethi gibi büyük kazançlardan sonra kırk altı yıl saltanat süren Kanunî devrinde XVI. Yüzyıl Osmanlı Türkiye'si en parlak ve en muhteşem, en zengin dünya İmparatorluğu tarafından idare edildi.[88]

I. Süleyman, Batılıların "Muhteşem-Magnificent Soliman"'ı, kuşkusuz Osmanlı hanedanın en ünlü hükümdarıdır. Herkesin evrensel tarihin büyük adamları arasına tutup birlikte koyduğu kişilerden biridir. Süleyman, kendi döneminde ve günümüze değin, Doğu'nun yanı sıra Batı'da da yararlananı olduğu kadar yapıcısı da olduğu bir büyüklüğün simgesi oldu. Belirtilmesi gereken diğer bir husus da Muhteşem'in veya Osmanlı geleneğinin ona yakıştırdığı sıfat da kullanılacak olursa, Kanunînin gerçek kişiliği, tarihin onun şahsına ayırdığı rolün hiç de aşağısına düşmemiştir.[89]

Sultan Süleyman hükümdarlığına, babası I. Selim'in baskıcı siyaseti yüzünden yabancılaşan uyruklarının bağlılıklarını kazanmak için adalet ve erdemi sağlama kampanyasıyla başlamıştı. Sultan Selim'in koyduğu İran'la ticaret yasağı halk tarafından hiç kabul görmemiş, bu yasaktan İranlılar kadar Osmanlı tüccarları da büyük maddî kayıplara uğramışlardı. Bu durumdan dolayı Osmanlı tüccarlarına tazminat ödenmişti. Azerbaycan ve Mısır'dan İstanbul'a getirilen zanaatkâr ve aydınlara eğer isterlerse evlerine dönme izni verilmiş, bunun yanı sıra gösterilen çok geniş özendirici önlemlerle de bunların İstanbul'da kalmaları sağlanmıştır. Sultan Süleyman, babası Yavuz Sultan Selim ve dedesi Fatih Sultan Mehmed'in şiddetli ve tek taraflı hareket olanaklarını sona erdiren ve yasaların egemen olduğu bir düzen kurmaya çalışmıştır. Uyrukları arasında din ayırımı gözetmeksizin insanların canlarını, mallarını ve onurlarını korumaya önem vermiştir. Tahta çıktıktan bir gün sonra askerlerin sefere çıktıklarında, Osmanlı ya da düşman topraklarında aldıkları yiyeceklerin parasını ödemelerini emretmiştir.[90] Aşağıda değinileceği gibi, 1500'lü yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'na Alman imparatorunun elçisi olarak gelen Busbecq gibi bütün Avrupalı elçi ve seyyahlar, Osmanlı ordusunda, ticaret hayatında hüküm süren yüksek ahlâk ve düzene eserlerinde yer vermelerinin yanında, XVI. yüzyılın sonlarında bir Türk yazarı da Türk ordusunun bu ileri seviyesi hakkında oldukça

88 Evliyaoğlu, Gökhan: a. g. e., s. 112

89 Mantran, Robert: Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C. I, Çev. Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 195

90 Shaw, Stanford: Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, (Gaziler İmparatorluğu Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü, 1280-1808) C. I, Çev. Mehmed Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 1994, s. 132-

seviyeli güzel bir olay nakleder. Şöyle ki; Bir Rumeli seferinde askerlerin geçtiği meyveliklerin ne durumda olduğunu merak eden Kanunî, durumu öğrenmesi için kapı ağasına emir verir. Kapucular, askerlerin meyvelere hiç dokunmadıklarını ya da başka bir rivayete göre askerlerin yedikleri üzümlere karşılık asmaların arasına akçe koyduklarını görürler ve "Pâdişah hazretlerine haber verildikte âlem adâlet üzere" olduğundan Padişah, Allah'a şükreder. Bir Avrupalı da köylünün tavuğunu alan veya atını buğday tarlasına salan ölüme mahkûm edilirdi, der. Bazı leventlerin, Edirnekapı ile Davut Paşa arasındaki Hristiyanlara ait bağlara gelip şarap içmeleri ve fitne çıkarmaları üzerine, Padişah buraya korucular tayin etti ise de bunu önleyemedi. Askerleri bu alışkanlıklarından vazgeçmeleri için bu bağların sökülmesini emretti ki bu davranış ordunun ahlâkını ve disiplinini koruma hassasiyeti bakımından güzel bir örnektir.[91]

Sultan Süleyman, her zaman olduğu gibi disipline çok önem veriyordu. Sultanın 1526 Macaristan seferine ilişkin günlüğünde şöyle yazılıydı: "10 Mayıs. Kemal köyü yakınında bir köylünün ekinlerini çiğnediği için bir askerin kafası kesildi. 11 Mayıs. At çalmakla suçlanan iki askerin kafası kesildi." Daha sonra: "5 Haziran. Atlarını henüz ürünü toplanmamış bir tarlada otlattıkları için iki silâhtarın başları kesildi." [92]

Vergiler mükelleflerin ödeme gücü göz önüne alınarak salınmış, seleflerinin özel vergileri, mala ve mülke el koyma yöntemleri yasaklanmıştır. Kendisinden önceki zamanlarda kurulan adalet düzeni genişletilmiş, mahkeme karalarının ve yasaların uygulanmasını denetleyecek kolluk kuvvetleri kurulmuştur. Aynı zamanda yönetimde de yeni bir düzenlemeye gidilmiş, memurlara halkın haklarının çiğnenmesinin ağır cezalara neden olacağı anlatılmıştır. Memuriyetten atılma sultanın ya da devletin yüksek memurlarının kaprislerine göre değil, bundan böyle geçerli bir nedene bağlı kılındı. Atamalarda, terfilerde göz önünde bulundurulan önemli husus, yalnızca yetenekti. Devletin yönetim işlerine sarayın müdahale etmesi artık sona ermişti. Tüm bunların sağlıklı bir biçimde uygulanması için sultanın hizmetine yüzlerce hukukçu alınmıştı. Yıllar geçtikçe Sultan Süleyman ister İstanbul'da ister seferde olsun, sultanın uyruklarının olduğu kadar yönetici

91 -Kitâb-i müstetâb, (Anonim), Hususî kitap, s. 23, 57; ayrıca, Grenard, F.: Grandeur et decandence de l'Asie, Paris, 1939, s.120, zikreden: Turan, Osman: Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi, Tarihi, C. II, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 427

92 Kınross, Lord: Osmanlı, İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 180

sınıfın bütün üyelerinin de hak ve sorumluluklarını, hükümetin yapısını belirleyen ve kurumsallaştıran yasalar çıkarılıyordu.[93]

XVI. yüzyılın başına kadar İmparatorluğun malî durumu hakkında her ne kadar elde mevcut bilgi, belge eksik ise de bunu izleyen iki yüzyıla ilişkin bilgilerde, Yakın Doğu'yla yaptığı mübadelelerin faydası dolayısıyla Avrupa milletleri arasında Osmanlı ile ilk kez kesintisiz bir şekilde ilişki kuran Venedik Cumhuriyeti'nin İstanbul'daki temsilcilerinden Venedik'e ulaştırılan raporlar "Belazioni a la Signoria" sayesinde o nispette açıklayıcı bulunmaktadır. En eski raporlardan biri olan ve 1518'de Mocenigo tarafından yazılan rapor, İran'dan alınan arazi ile Mısır'ın gelirinin dışında, Yavuz Sultan Selim'in varidatını 3.130.000 duka olduğunu kestirmektedir. Sultan Süleyman zamanında kudret ve azametin zirvesine yükselmiş olan İmparatorluk, malî refah yönüyle en güzel günlerini XVI. yüzyılın ortalarında yaşamıştır. Novagero, 1533 yılının 10½ ile 15 milyon duka olduğu düşünülen gelire ilişkin birtakım açıklamada bulunmaktadır. Şöyle ki:[94]

-Baş vergisi (haraç)……..... : 1.000.000 duka
-Ruhsatiyeler (imtiyazlar)……..: 100.000 "
-Veraset vergileri……...: 300.000 "
-Halkı haraç vergisinden muaf olan Argos sancağının emlâk vergisi (ev başına bir duka hesabiyle)…...: 200.000 duka
-Mısır ve Arabistan'dan sağlanan gelir (yarısı işgal ve yönetim harcamalarına aittir)……: 1.800.000 "
-Suriye varidatı……..: 600.000 "
-Irak varidatı……..: 200.000 "
-Madenler ve tuzlar……..: 1.500.000 "
-Gümrük ve sair ticaret resim ve vergiler……: 1.200.000 "
-Aşar vergileri……...: 800.000 "
-Cizyeler (Buğdan, 160.000; Eflâk, 12.000; Erdil, 10.000; Raguza, 10.000; Sakız Adası, 10.000; Kıbrıs Adası, 8.000; diğer Ege adaları, 6.000)…….: 216.000 "

İmparatorluğun yükselme döneminde toplum katmaları arasında mantıksal ve anlamlı, kısacası ahenkli bir bütünleşmenin dayandığı gerçek durum, fert ve toplum yararları arasında bir dengenin sağlanmış olmasıydı. Bu bağlamda fert başına isabet eden ortalama millî gelir, devamlı artarak çeşitli toplumsal tabakalar arasında sınıf farklarının azalmasını sağlayacak

93 Shaw, Stanford: a. g. e., C. I, s. 132-133

94 Morawitz, Charles: Türkiye Maliyesi, Derleyen Maliye Tetkik Kurulu, Maliye Bakanlığı Yayını, Ankara, 1978, s. 7

biçimde dağıtılıyordu. Bu da maddî hedeflerle manevî hedefler arasında bir dengenin oluşmasını sağlıyordu.[95]

XVI. yüzyıla gelindiğinde Avrupa artık iyice anlamıştır ki, Osmanlı Devleti'nin başında, muntazam ve teşkilatlı ve süreklilik arz eden bir devletin hükümdarı vardır. Belgrat'ın fethi ve arkasından kısa süre sonra bunu izleyen Mohaç zaferiyle Osmanlı Devleti, "Tuna Havzası" diğer yanıyla Orta Avrupa siyasetinde inisiyatifi tamamen eline geçirmişti. Osmanlı Devleti, bundan sonraki iç ve dış koşullar ne olursa olsun merkezi Avrupa ve hatta bütün Avrupa sorunlarında bir denge unsuru haline gelmiştir. Gerçekten, Kanunî Sultan Süleyman bu ortamda seleflerinden daha derin bir görüş ve anlayış sahibi olmuş, daha büyük bir iktidar ve iradeyi temsil etmiştir.[96]

Kanunî dönemi, aynı zamanda Osmanlı diplomasisinin başlangıcını oluşturur. Bu dönem, savaş alanlarında olduğu kadar, diplomasi alanında elde edilen başarıların da dönemidir. Daha önceleri padişahın sarayında sürekli dış temsilcilik Venedik'le sınırlı iken, Venedik, Akdeniz'deki üstünlüğünü Osmanlılara kaptırdıktan sonra, İstanbul'la yakın diplomatik ilişki kurmuş, sürekli elçiler göndermiş ve Osmanlı başkentinde Balyoz denen bir temsilci (elçi) bulundurmağa özel bir önem göstermiştir. Balyozlar, Venedik'e sürekli rapor gönderdikleri gibi, Venedik'in yanı sıra diğer Avrupa devletlerinin de İstanbul'da neler olup bittiğini öğrenmelerini sağlamışlardır. Bu gizlilik Osmanlının işine gelmiş, devletin güçlenmesine yardımcı olmuştur. Balyozların faaliyeti, Fransa kralı Fransuva (I. François)'nın "İstanbul'dan, Venedik kanalı dışında, hiç doğru haber gelmez." demesine yol açmıştır. Fakat Kanunî döneminde gerek Osmanlı sınırlarının genişletilmesi gerekse uluslararası konjonktürde ortaya çıkan gelişmeler, Osmanlıların tam bir "şahane yalnızlık" içinde kalmalarına imkân tanımıyordu. Osmanlı Devleti, uluslararası sistemden artık kendisini soyutlamayıp er ya da geç diplomasi alanında dışa açılacaktı.[97]

Kanunî Sultan Süleyman döneminde İmparatorluk başkentine artık yeni yeni misyonlar geliyor, bunların gelmesi ile dış temas bir hayli artmış bulunuyordu. Fransızlar, Macarlar, Hırvatlar ve daha da önemlisi Sultan Süleyman'ın en büyük rakibi Kutsal Roma İmparator'unun temsilcileri İstanbul'a gelmeye başladılar. Avrupa geleneğine uygun büyükelçi statüsünde

---

95 Kurtkan, Amiran: Sosyolojik Açıdan Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları, İÜİF Yayını, İstanbul, 1972, s. 176

96 Gökbilgin, Tayyib: XVI. Asır Ortalarında Osmanlı Devleti'nin Tuna Havzası ve Akdeniz Siyasetleri Bunlar Arasındaki Alaka ve İrtibat, Muhtelif Veçheleri, DTCF Dergisi, C. XIII, S. 4, Ankara, 1955, s. 63-64

97 Sander, Oral: a. g. e., s. 51-52

Yüzlerce yıl boyunca üç kıtada hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu, sadece askeri zaferlerle değil; güçlü bir bürokratik düzen, gelişmiş mali yapılar ve merkeziyetçi yönetim anlayışıyla da ayakta kaldı. Ancak her güç zamanla kendi gölgesini büyütür, bu büyük imparatorluk, yıllar içerisinde kendi kurumsal ağırlığı altında çatırdamaya başladı.

Bu kitap, Osmanlı'nın idari yapısını ve ekonomik mekanizmalarını tarihsel bir perspektifle ele alarak, sistemin nasıl kurulduğunu, nasıl işlediğini ve sonunda nasıl çöktüğünü mercek altına alıyor. Saraydan taşraya,defterdarlıktan loncalara uzanan bu geniş analiz; sadece bir çöküşün hikayesi değil, aynı zamanda iktidarın ve idarenin zamanla nasıl dönüşüp zaaflara yol açtığının bir anlatımıdır.

9 786255 896056